

НАУКА В 3е-КРАЇНІ:

СПРОБА СУБ'ЄКТИВНОГО ПОГЛЯДУ

Максим Стріха

доктор фіз.-мат. наук,
професор,
заступник

Міністра освіти і науки України
в 2008–2010 і в 2014–2019 рр.,
м. Київ

В останній день 2020 року я довідався про адресовану кільком колегам пропозицію знаного американського науковця та інноватора, іноземного члена НАН України **Юрія Гамоти** спробувати коротко підсумувати те, що відбулося впродовж останніх місяців в українській науці. На жаль, короткої відповіді на кілька речень у мене не вийшло. А те, що написалося, може бути цікавим не для світової наукової спільноти (яка, будьмо відвертими, не надто переймається Україною), а для тих наших колег тут, котрі сьогодні замислюються над шляхами виходу з ситуації, в якій всі ми опинилися.

Відразу ж зізнаюся і в суб'єктивності написаного в цій статті: мені довелося відповідати за напрямок науки в обох урядах **Арсенія Яценюка** та в уряді **Володимира Гройсмана**, зокрема брати участь у переговорах, після яких ЄС погодився вимагати від нас лише 5 % нормативного внеску в програмі «Горизонт-2020», та очолювати робочу групу з підготовки чинного нині закону про науку, ухваленого в листопаді 2015-го. «Зайхавши» до влади на старенькому, ще радянському авто, я на ньому ж із цієї влади й «вийхав» – не полювати на чергові гранти з розбудови громадянського суспільства, а читати студентам лекції з фізики й писати формули (чого, власне, намагався не полишати й під час чиновницької роботи). Відтак наука для мене є не предметом чергових експериментів, а справою життя й причиною особистого болю.

Відзначу: цей текст спершу писався для професора Юрія Гамоти й вузького кола колег, які отримали від нього ту ж саму пропозицію висловитися. Але неочікувано гостра реакція декого з них уже на першу версію відповіді показала: зачеплено певні справді важливі проблеми, які, принаймні, варті сумлінного обговорення без звичного для нас «навішування ярликів». А відгуки на скорочений газетний варіант статті, оприлюднений 5 січня «Україною молодістю», засвідчили: хтось таки мусив почати розмову про вкрай тривожні тенденції останнього часу в університетській науці та в гуманітаристиці, які здебільшого залишаються поза увагою тих, хто працює в інститутах НАН України природничого і технічного профілю. Цілковитим природньо, що університетські науковці на таку розмову чекали.

Нарешті, у своєму тексті я наважився зачепити ще одну «незручну» тему. Досі різні елементи громадянського суспільства (аж до активних «фейсбучних» груп) однозначно сприймалися в нас як «добра» альтернатива «поганій» владі. На жаль, події 2019 року (які уможливила, зокрема, й загальна демонізація образу попередньої влади в очах загалу, до неї доклалися й чимало тих «активістів», які сьогодні щиро за тим уже шкодують) ще раз показали: в житті рідко все ділиться тільки на виключно «біле» й виключно «чорне»...

Говорячи про українську науку, не можна абстрагуватися від умов, у яких вона змушена існувати. Отже, у 2019 р. в Україні відбулася чергова революція, цього разу електоральна. Навесні 73 % українських виборців посадили в президентське крісло **Володимира Зеленського**, а влітку вони ж дали мандат на формування уряду його зліпленій нашвидкуруч політсилі. З погляду колишнього бюрократа з достатньо вагогим досвідом можу стверджувати: час, що минув відтоді, став часом тотальної деградації системи державного управління. Ми всі пам'ятаємо, як мери міст демонстративно відмовлялися виконувати урядові рішення – і Кабмін безпорадно відступав. У нормально влаштованій країні щось подібне неможливе за означенням.

Перший уряд «зелених» було сформовано із, можливо, сповнених добрими намірами, але випадкових людей, часто позбавлених будь-якого фахового досвіду. Міністром освіти і науки стала 29-річна керівниця директорату МОН, яка жодного дня не працювала ані в школі, ані в університеті, ані в науковій установі, але вчасно обрала для себе «зелений» корабель. У команду її заступників декого спустили згори за єдиним критерієм – знайомство з новим президентом чи з людьми з його найближчого оточення.

Другий уряд «зелених» таки змушений був шукати фахівців (бодай туди, де нефаховість могла призвести до особливо катастрофічних наслідків). Але оскільки на імена людей, які працювали за часів **Петра Порошенка**, було накладено (за певними незначними винятками) «табу», то цих фахівців стали рекрутувати з числа «кадрів» доби **Януковича**, часто відверто ворожих до змін, які відбулися після 2014 року, або й обтяжених суттєвими репутаційними проблемами.

За трагічним збігом обставин саме цій владі випало відповідати не лише на вже традиційні геополітичні загрози (Росія й далі веде проти України неоголошену війну), а й на не очікуваний ніким виклик першої за сто років глобальної пандемії, яка за лічені місяці наклала відбиток на все життя на Землі, і проти якої часом безпорадні навіть найдосвідченіші й найфаховіші уряди провідних країн світу.

Тому дива не сталося: за минулі півтора року в злиденній, хронічно недофінансованій українській науці було обмаль позитиву. Але певні позитивні події згадати таки варто.

Трохи «позитиву»

Насамперед, відбулися перші конкурси Національного фонду досліджень України (НФДУ). Цю керовану самими науковцями й максимально незалежну від чиновників структуру було створено в муках (бо нічого подібного досі в нас не було) у відповідності до ухваленого в листопаді 2015 р. за сприяння тодішнього міністра **Сергія Квіта** й голови профільного комітету **Лілії Гриневиц** нового закону про науку. Результати конкурсів розвіяли побоювання, що переможці представлятимуть лише установи НАН України і лише з Києва та Харкова: географічне та відомче представництво виявилось достатньо широким.

Сумарно перемогли 216 проектів з фінансуванням до 5 млн грн на рік кожен. Це майже на порядок перевищує фінансування пересічної наукової теми в НАН України чи в МОН України (хоча водночас і це дуже мало для

«проривного» експериментального проекту, що потребує купівлі сучасного обладнання). Але, можливо, «якби директором був я», то, виходячи із сьогоденної ситуації в українській науці (коли НАН України на цілу академічну програму виділяє мізерні 1–2 млн грн. на рік – й інститути завзято змагаються за ці зайві 100 чи 200 тисяч), я пропонував би, скажімо, в два рази зменшити середні обсяги гранту і в ті ж два рази підвищити кількість підтриманих команд. Когось із перспективних дослідників це вберегло би від необхідності еміграції чи від зміни сфери діяльності.

Були й нарікання щодо правил самого конкурсу, які спричинили дискусію в медіа. Низкою обмежень, що не враховували специфіку окремих галузей знань, організатори конкурсів відразу поставили бар'єр перед багатьма потенційно важливими проектами в царині гуманітаристики. Наприклад, професор **Наталія Яковенко**, яка надзвичайно багато зробила для формування сучасного історичного нарративу і твори якої перекладено багатьма європейськими мовами, не має жодної статті в базі «Scopus» (бо провідні польські історичні журнали, де вона активно друкувалася, донедавна туди не входили), а отже, за встановленими правилами вона не могла би очолити проєкт Національного фонду досліджень України.

Не можу не зачепити ще одного питання, яке має, на мою думку, стратегічний характер. Для одного з двох проведених конкурсів НФДУ організатори встановили в критеріях оцінювання преференції для статей у високорейтингових журналах. Якщо подібне правило буде розповсюджене й на інші конкурси, це означатиме, що якісні українські статті надалі потраплятимуть здебільшого не у вітчизняні журнали (навіть ті з них, що входять до міжнародних баз, мають порівняно невисокі показники цитованості), а до провідних західних видань. Проблема полягає в тому, що від 2024 р. ці західні журнали майже всі зробиються платними (за політику відкритого доступу для читачів платитимуть автори), а українські науковці фактично зможуть публікуватися в них лише в складі міжнародних команд. Це вже потребує негайних підтримчих дій з боку держави для створення національної системи міжнародно визнаних журналів, нехай не найвищого, але хоча б пристойного рівня.

Питання, чи підтримувати наші журнали, чи натомість закладати в грантах бюджетні кошти на публікацію в закордонних виданнях, є частковим виявом загальної проблеми: **значна кількість наших активних прихильників змін у науці, голос яких найвиразніше чути в різних фейсбучних дискусіях, є «природничниками», які пройшли вишкіл у західних лабораторіях, мають добрий список праць і вважають, що наявність кількох сильних, інтегрованих у західну науку команд за різними напрямками автоматично вирішить усі наші проблеми.**

На жаль, такий підхід ігнорує потреби існування цілісної національної наукової системи, частинами якої є не тільки топ-команди, але й підґрунтя, на яке вони спираються, починаючи від університетських кафедр і вітчизняних фахових видань. Адже за відсутності такого підґрунтя навіть щедро фінансовані топ-команди теж швидко захиріють, активніші їх учасники переберуться за кордон, і всі дискусії про майбутнє науки в Україні втрачатимуть сенс через брак самого предмету обговорення.

Безумовно позитивною подією минулого року стало обрання Президентом НАН України авторитетного вченого **Анатолія Загороднього**, людини з прогресивним мисленням та адекватним баченням ситуації. Він перебрав керівництво після безпрецедентно довгого (не лише в українській історії) 58-річного президентства легендарного **Бориса Патона**. Саме новому президентові доведеться розв'язувати низку складних проблем, які стоять перед сформованою відповідно до потреб ще планової радянської економіки Академією, яка досі залишається провідною науковою установою держави і отримує близько 60 % її скромного наукового бюджету.

Що міняти архаїчну структуру НАН України потрібно – погоджуються майже всі. А ось чим повинна стати НАН України в майбутньому – єдності немає. Висловлюються різні погляди. У самій Академії більшість хотіла б «м'яких» змін, збереження НАН України як автономного елітного клубу адміністраторів від науки (з додаванням певного невеликого відсотка «чистих» учених), наділеною державою великим (за українськими мірками) бюджетом, майном і правом говорити від імені всієї української наукової спільноти (хоча більшість наших дослідників працюють уже сьогодні в університетах, і на події в НАН України впливають хіба що дуже опосередковано).

Водночас частина «реформаторів» де-факто бачать роль НАН України значно скромнішою – як «парасольку» для базового фінансування наукових установ, що свої основні дослідницькі гроші одержуватимуть як гранти вже від НФДУ. Дехто з невірних ідеалістів закликає просто перетворити НАН України на авторитетне, підтримуване державою співтовариство вчених на зразок Національної академії наук США чи Лондонського королівського товариства (при цьому залишається незрозумілим, хто «адмініструватиме» півтори сотні інститутів та центрів сьогодношньої НАН України та яка їх кількість вціліє за реалізації такого сценарію).

На жаль, уже сьогодні ясно, що новий Президент НАН України неминуче наразиться на великий опір навіть на стадії спроб інвентаризувати все ще велике, попри втрати останніх десятиліть, господарство, яке йому дісталось.

С.С. Шаповал, М.В. Стріха, А.Г. Загородній, Б.В. Гриньов
під час Міжнародної конференції зі співпраці
ЦЕРН і України в Інституті сцинтиляційних матеріалів
НАН України. Харків, травень 2018 р.

Його позицію ускладнює ще й те, що він був обраний переважно голосами «консерваторів» (значна частина прихильників більш радикальних змін голосували за його опонентів **Сергія Комісаренка** та **Володимира Семиноженка**), тож змушений буде зважати на погляди своєї «електоральної бази».

Обраний у жовтні 2020 р. склад Президії НАН України змінився мало – в ній залишилася більшість постатей минулого часу аж до відвертого прихильника «руського міра» **Петра Толочка** (в статусі «радника»). Але навіть перші ознаки оновлення, здатність нового Президента говорити нормальними словами про нормальні речі вже принесли Національній академії більше симпатій загалом (для якого Академія давно вже стала просто «зібранням дуже старих людей») і призвели до певного збільшення її фінансування в 2021 році. Потужним позитивним сигналом стало і введення Анатолія Загороднього до складу РНБО (колись Президент НАН України входив до цього важливого органу, але ця неписана традиція урвалася, бо багато років Борис Патон за фізичним станом не міг брати активної участі в його роботі).

Удар по науці в університетах

Натомість останні півтора року стали вкрай несприятливими для університетської науки – того сектора, який, як неспростовно доводять результати конкурсів програми «Горизонт-2020», виявляв, починаючи з 2014 р., виразні ознаки похвалення.

На середину 2019 р. все було вже готове для запровадження базового фінансування досліджень в університетах. Досі за інерцією радянських часів наука у вищих фінасується лише через інструмент два-три-річних короткострокових проектів. Програвши черговий конкурс, науковці ризикують опинитися на вулиці (через це упродовж останнього десятиліття число працівників науково-дослідної частини (НДЧ) провідного Київського національного університету імені Тараса Шевченка скоротилося з понад 1000 до 500; а в багатьох провінційних університетах наукові підрозділи зникли зовсім). Та й сумарні обсяги фінансування цих університетських дослідницьких тем у декілька разів менші навіть від дуже скромної за світовими мірками цифри бюджету НАН України.

Базове фінансування дозволило б провідним університетам вибудувувати свою наукову політику на тривалішу перспективу, а відтак робити підтримку досліджень ефективнішою. Тому його поява була для мене пріоритетом упродовж 5 років роботи, в час, коли зовнішні обставини зовсім цьому не сприяли. Адже в умовах війни вимагати від Мінфіну грошей на ще одну нову програму (а паралельно треба було просити ще й коштів для НФДУ!) здавалося справою відверто утопічною.

Однак коли гроші таки були вже передбачені в бюджеті, а всі процедури ретельно виписані й запущені, відбулися дострокові вибори парламенту, й уряд на початку вересня 2019 р. змінився. До всіх напрацювань попередників «зелені першого призову» ставилися щонайменше з підозрою. Тож уже в середині жовтня атестацію наукової роботи університетів (що, згідно з законом, мала стати необхідною передумовою запровадження базового фінансування для найкращих) було зірвано волею тодішнього заступника Міністра освіти і науки **Єгора Стадного**. Цей

30-річний представник «громадського сектору», який теж не мав жодного дня стажу роботи у виші чи в науковій установі, поставив на вирішальному засіданні комісії запитання руба: «А чому тут немає іноземних експертів?».

Як наслідок, процедуру, яку готували впродовж літа сотні університетських фахівців, було зупинено, а 100 млн бюджетних коштів 2019 р. до науковців так і не потрапили. Не потрапили до них і 400 млн, передбачених у бюджеті 2020 р. Базове фінансування науки у вишах не запроваджено й досі (тому невизначеною залишається й перспектива використання університетами 100 млн у бюджеті 2021 р.), хоча тепер МОН уже визнає: єдиним виходом є повернення до тієї розробленої внаслідок безпрецедентно широких обговорень у 2017–19 рр. процедури, яку зупинив (можливо, не до кінця розуміючи, що робить) Єгор Стадний, молодий заступник **Ганни Новосад**, до посадових обов'язків якого питання науки взагалі не належали.

Команда міністра **Сергія Шкарлета** суттєво змінила й процедуру конкурсу наукових тем МОН. За відсутності базового фінансування цей конкурс залишається основним інструментом підтримки досліджень в університетах; його дотеперішню прозорість було відзначено європейськими експертами високого рівня під час ініційованого мною незалежного аудиту національної наукової системи в 2016 р.

Вагу в критеріях оцінювання проєктів для цього конкурсу наприкінці 2020 р. було несподівано для учасників зміщено з публікацій у міжнародно визнаних виданнях та одержаних патентів на такі «апробовані» показники, як кількість серед виконавців наукової теми лауреатів Державної премії України та «заслужених діячів науки і техніки». Вже можна прогнозувати, що це суттєво знизить фінансування досліджень у провідних класичних університетах, де вчені більшою мірою переймалися написанням якісних статей, а не «вибиванням» премій та звань.

Влада й громадянське суспільство в науці

Зміна структури МОН наприкінці 2020 р. мала наслідком суттєве скорочення підрозділів, що відповідають за науку та інновації (при цьому кадрова чисельність «освітнянських» підрозділів зростає). Таким чином, нова команда продемонструвала, що наука для неї є чимось безумовно другорядним. Першими жертвами такого ставлення стануть університети (НАН України в силу її автономного статусу це відчує не відразу і не скрізь). Можливо, ці міністерські зміни декого в НАН України навіть потішать, адже в сьогоденнішньому вигляді МОН просто не матиме фахівців, щоб намагатися стати реальним «міністерством науки» (зараз воно є таким лише за назвою).

Але залишається одне вельми важливе для всіх поле наукової діяльності, за яке згідно з законодавством відповідає саме таки МОН. Йдеться про міжнародне наукове співробітництво. На жаль, сьогодні в структурі МОН за весь цей напрям залишили відповідати один маленький відділ, а коли в 2008-му професор **Іван Вакарчук** уперше запросив мене до роботи в міністерстві, цим займалося повноструктурне управління.

Нині ніхто з керівників МОН не володіє на більш-менш пристойному рівні англійською мовою, а тому про переговори успіхи на таких ділянках, як можливість доступу українських науковців до структурних фондів ЄС,

на певний час можна забути (з власного досвіду можу засвідчити: ефективними й «проривними» є тільки абсолютно довірливі контакти із закордонними колегами з використанням їхньої мови і їхнього понятійного апарату; протокольні розмови через перекладача мають здебільшого формальний характер). Тому сьогодні туманними залишаються й контури та перспективи участі України в новій рамковій програмі ЄС «Горизонт. Європа».

Важко очікувати й дієвих контактів з новою адміністрацією Президента США **Джо Байдена** з метою активізувати «заморожену» за часів **Дональда Трампа** наукову підтримку України через двосторонні механізми та через апробований інструмент створеного ще в середині 1990-х Українського науково-технологічного центру. А саме через УНТЦ протягом минулих десятиліть на підтримку української науки було інвестовано понад 200 млн доларів, і ця організація досі є найбільшим зовнішнім донором української науки за всі роки незалежності.

Натомість сьогодні саму перспективу дальшої роботи УНТЦ в Україні поставлено під сумнів: МОН (усупереч ніким не скасованій постанові ще уряду Володимира Гройсмана) елементарно не забезпечило вчасного продовження договору на оренду спеціально відремонтованого за наказом міністра Івана Вакарчука ще в 2008 р. приміщення в кампусі КПІ імені Сікорського...

На жаль, до переліку цих негараздів на початку 2021 р. додається ще один суттєвий фактор: проти ефективних міжнародних контактів українських учених «грає» й різке зниження наукової та академічної мобільності в умовах пандемії. Відтак падає частка «зовнішніх» і водночас зростає значення «внутрішніх» коштів для підтримки нашої науки. За таких умов надзвичайно важливим є ефективний діалог наукової спільноти з українськими владними інституціями та бізнесом.

Як інструмент такого діалогу новий закон про науку в 2015 р. передбачив Національну раду з питань розвитку науки і технологій на чолі з прем'єр-міністром у складі Адміністративного (24 представники міністерств, академій та великих інноваційних підприємств) та Наукового (24 обрані представники наукової спільноти) комітетів.

Створений у 2017 р. за результатами конкурсу Науковий комітет (НК) має вже за плечима реальні здобутки: насамперед згадаймо дієву участь його членів у створенні нормативної бази для роботи НФДУ та для «запуску» базового фінансування наукових досліджень в університетах (говорю про той час, коли я ще працював у МОН, тож можу реально оцінити рівень та наслідки такої співпраці). Комітет, виконуючи покладені на нього законом повноваження, провів і два конкурси до складу Наукової ради НФДУ (що є необхідною передумовою безперервної роботи Фонду).

Що ж до здобутків Наукового комітету як органу, покликаного вести діалог із владою, обстоюючи інтереси всієї наукової спільноти, то їх оцінювати складніше.

До кінця літа 2019 р. НК перебував у перманентному конфлікті з керівництвом уряду: владі постійно закидали брак коштів, на що прем'єр Володимир Гройсман відповідав: «Кошти знайдемо, але покажіть спершу своє бачення того, на що вони мають піти». Окремо МОН та особисто **Лілію Гриневич** не забували за кожної нагоди звинуватити в гальмуванні «запуску» НФДУ.

Перше засідання Національної ради України з питань розвитку науки і технологій. Київ, 16 січня 2018 р.
 На фото: перший ряд (зліва направо) – члени Наукового комітету Національної ради І.Ю. Єгоров, Т.І. Гундорова, Н.В. Войтенко, І.О. Анісімов, О.К. Колежук, А.І.Ємець; перший заступник голови Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти О.В. Співаковський; Голова Наукового комітету А.Г. Білоус; Віце-прем'єр-міністр України В.А. Кириленко; Прем'єр-міністр України В.Б. Гройсман; Міністр освіти і науки України Л.М. Гриневич; Перший віце-президент НАН України В.П. Горбулін; Міністр Кабінету Міністрів України О.С. Саєнко.
 Фото прес-служби Секретаріату Кабінету Міністрів України

Щоправда, коли всю потрібну нормативну базу в ході складної спільної роботи чиновників МОН та членів НК було вже створено, саме резонансна відмова комітету затвердити результати проведеного Науковою радою НФДУ першого конкурсу на посаду виконавчого директора Фонду остаточно поховала шанси провести перші конкурси й розпочати грантове фінансування проектів ще в 2019-му. І закладені ще урядом Гройсмана понад 200 млн грн бюджетних коштів після приходу до влади «зелених» так само не було використано за призначенням.

Від дня першого засідання Наукової ради НФДУ (початок весни 2019 р.) і до моменту виплат перших грантів дослідницьким командам (осінь 2020 р.) проминуло півтора року. Гадаю, що нікому не спаде на думку звинувачувати авторитетних учених, що на громадських засадах виконували складні обов'язки членів ради Фонду, в бажанні «затягнути процес». Нагадую про ці дати, виключно щоб показати: «конструюючи» НФДУ, всі – і активісти, і міністерські чиновники – справді йшли невторованими шляхами, і мусили розв'язувати дорогою чимало таких питань, на які чинне законодавство не дає відповідей. Нажаль, за наших умов такий процес фізично не міг посуватися істотно швидше.

Про подальші події говоритиму вже з погляду стороннього спостерігача: усупереч традиціям підтримання «інституційної пам'яті» «зелені» старанно уникали будь-яких особистих контактів з «попередниками» на всіх рівнях. Не відбулося навіть обов'язкової до того зустрічі «старого» і «нового» президентів у день інавгурації; а перший заступник Ганни Новосад **Юрій Полухович** навіть відмовився прийняти визначного астронома **Ярослава**

Яцківа (боюся, просто через те, що той теж був колись першим заступником міністра освіти і науки). Тож про можливість використання цих «попередників» у ролі до-свідчених експертів (що відбувається в усіх нормальних державах) взагалі не йшлося.

Тому моя інформація про події цього періоду є фрагментарною і неповною. Навіть з колишніми підлеглими я намагався не спілкуватися, розуміючи, що їхнє нове начальство таких контактів не схвалюватиме, а створювати комусь зайві проблеми мені не хотілося; тож від 5 вересня 2019 р. порогу будинку на бульварі Шевченка, 16, де сумарно пропрацював сім з половиною років, я вже не переступав. Однак цілком відсторонитися від поточних подій (хоч як мені часом цього хотілося) не давали колеги-вчені, без чийх експертних послуг управлінці обійтися таки не могли, і які після чергових заходів МОН щедро ділилися враженнями (здебільшого невеселими) про нові реалії.

Тож навіть «збоку» не можна було не помітити: за прем'єра **Олексія Гончарука** і міністра **Ганни Новосад** ніякого конфлікту між активістами й урядовцями вже не було – керівників Наукового комітету, схоже, цілком влаштовували очільники МОН, які ніякої власної думки з наукових питань не висловлювали. Напевно, щоб не псувати цієї ідилії, НК не висловив бодай номінальної стурбованості щодо згаданого вище свідомого зриву запровадження базового наукового фінансування для вишів (який боляче вдарив по всіх без винятку провідних університетах).

Зате саме в цей час за рішенням єдиного засідання Національної ради з питань розвитку науки і технологій, яке встигло пройти під головуванням прем'єра Олексія Гончарука, було утворено робочі групи з напрацювання пропо-

зицій щодо всіх можливих напрямків реформування наукової сфери. Висновки робочих груп (можливо, у чомусь і вельми цікаві та вартісні) прогнозовано загубилися в подальших кадрових турбулентностях «зеленої» доби.

А за прем'єра *Дениса Шмигала* і міністра *Сергія Шкарлета* в уряді вочевидь перестали ставитися до Наукового комітету як до партнера. Але й керівництво Комітету не надто зважало на те, що робить МОН (поза політично резонансною сферою атестації науковців та академічної добросовісності). Прикметно, що навіть дії МОН щодо зміни правил конкурсу для університетів, які невдовзі позначатимуться на чисельно найбільшій групі вітчизняних дослідників (і які начебто з НК, усупереч регламентним вимогам, ніяк не узгоджувалися – хоча мали б), теж залишилися поза увагою комітету...

З усього сказаного можемо зробити висновок: Науковий комітет врешті-решт упорався з покладеною на нього законом місією стосовно «запуску» НФДУ – і вже тому загальна оцінка його роботи має бути позитивною. Деякі члени НК виявили й неабияку активність на ниві боротьби з академічною недобросовістю (ця тема варта окремої широкої розмови; але в цій статті я свідомо зосереджуюся лише на тих сферах, за які колись відповідав у МОН сам, не даючи оцінок колегам, які працювали разом зі мною, та станові в царинах, якими опікувалися інші).

І водночас керівництво Наукового комітету не виявило особливої цікавості до проблем дослідників, які працюють в університетах (інакше ніяк відсутності реакції на небуденну навіть в українських реаліях подію, коли через сваволю й непрофесіоналізм урядовця до вчених не дійшли пів мільярда вже передбачених для них коштів, назвати не можна).

...Років зо три тому я намагався переконати апаратника МОН високого рівня, відомого фахівця в сфері вищої освіти, закріпити за Науковим комітетом і ті «наукові» функції (як-от визначення дослідницьких університетів), які ухвалений раніше закон «Про вищу освіту» відніс до сфери відання Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО). Мій колега не погоджувався зі мною, говорячи, що для сконструйованого за такими принципами Наукового комітету вищі завжди лишатимуться «чужими», натомість більшість членів НАЗЯВО все ж таки краще розумітимуться на специфічних проблемах науки в університетах. Хоч як мені прикро, життя поки підтверджує правоту цього мого колеги.

Але, сподіваюся, в майбутньому ситуація ще зміниться, і позиція Наукового комітету стане збалансованішою, а перелік його пріоритетів – ширшим. І тоді НК однаково твердо захищатиме і НФДУ, з яким пов'язуємо надію на успіхи в «проривних» напрямках, і «звичайні» академічні інститути та університети, без яких неможливе нормальне міцне підґрунтя для такого наукового прориву. А також більшою мірою перейматиметься проблемами інноватики, без розв'язання яких не варто сподіватися припливу в науку істотних коштів від вітчизняних приватних інвесторів.

Годі пояснювати, що в умовах війни й пандемії державі конче потрібна ефективна наука. Але події останніх місяців переконують: державні стратегії готуються зараз настільки нефахово, а ухвалені навіть на найвищому рівні рішення настільки часто не виконуються (нагадаю лише про категоричну вказівку Володимира Зеленського ще навесні налагодити виробництво українських ПЛР-тестів на базі

Інституту молекулярної біології і генетики НАН України, яка не мала ніяких практичних наслідків), що очікувати від держави чогось доброго українським ученим наразі не випадає. В українських реаліях вкотре виживання науки стає проблемою насамперед самих науковців.

Причому основна вага й відповідальність тут переміщується з нових структур громадянського суспільства (які, на жаль, не стали поки достатньо дієвими і впливовими) на традиційні усталені системи (на них держава все ще якоюсь мірою зважає).

Тому вкрай важливим стане те, наскільки нове керівництво НАН України зможе не лише скористатися з можливостей прямих комунікацій з владними будинками по вулицях Грушевського й Банкової, а й вибудувати «горизонтальні» відносини з провідними ректорами не лише на рівні заохочення (як було досі) академічними званнями та лауреатствами, а насамперед на рівні продуманих ефективних програм рівноправної наукової та освітньої взаємодії. А також те, наскільки згуртованою зуміє виявити себе наукова спільнота (знов-таки, на рівні керівництва НАН України і провідних університетів) в діалозі з «рідним» політикумом і не менш «рідним» бізнесом.

Трагедія української гуманітаристики

У результаті реформ останніх років у трагічному становищі опинилася українська гуманітаристика. Конструкторами цих реформ стали соціально активні «фізики» (добре інтегровані в світову спільноту представники природничих наук), які не надто переймалися справами «ліриків» і не бачили жодної різниці між справді недобросовісними окремими діячами на ниві педагогіки, юриспруденції чи економіки (хоча і в цих галузях є у нас авторитетні фахівці високого рівня!) і тими сумлінними українськими філологами, істориками, культурологами тощо, які впродовж останніх десятиліть успішно інтегрувалися в міжнародну наукову спільноту.

Конструктори українських реформ (і автор цих рядків так само) недооцінювали на певному етапі той факт, що світова спільнота гуманітаріїв значно більшою мірою фрагментована за «національними квартирами» (що випливає із самої природи гуманітарного знання), і досі не почала «грати» за усталеними серед фізиків чи біологів «наукометричними» правилами. І невідомо, чи й почне – з цього приводу на Заході досі точаться гарячі дискусії. Та й навіть неінтегрованість певних ділянок українознавства в світову науку аж ніяк не означає, що їх не треба підтримувати тут, в Україні.

Тому рішення Наукової ради НФДУ і Наукового комітету (де гуманітарії представлені мало або й майже не представлені) виявилися очікувано невдалими й нефаховими щодо гуманітаристики. Як наслідок, серед якісних гуманітаріїв (знов-таки, говорю й про тих, яких радо приймають на кафедрах західних університетів) дедалі більше посилюються настрої фрустрації і зневіри щодо користі від будь-яких реформ. А дехто з «фізиків» далі воліє відмахнутися від «гуманітаріїв» як від чогось неважливого і насправді позанаукового – хоч роль гуманітарних знань для України сьогодні важлива як ніколи.

Отже, на наших очах в українській науці з'явилася й ширшає нова розколина. І щоб «зшивати» її, слід виправити ті помилки нашого законодавства, які дозво-

лили «фізикам» виробляти для «гуманітаріїв» рішення без будь-якої участі самих гуманітаріїв.

Свого часу саме я був ініціатором створення Ідентифікаційного комітету в його нинішньому вигляді й за теперішньою процедурою (зробив це, щоб розблокувати ухвалення нового закону про науку тоді, коли «фейсбучні активісти» серед інших фантастичних прожектерств категорично вимагали законодавчо закріпити право затверджувати наш Науковий комітет за... Єврокомісією). Нагадаю: в результаті законом визначення складу Ідентифікаційного комітету було віддано в руки нашим ученим із найвищими індексами Гірша – отже, поголовно «природничникам». Відтак у сформованому ними ІК жодного колеги-гуманітарія теж не виявилось.

Сьогодні вже очевидно: західні професори-фізики високого рівня, які переважають у складі Ідентифікаційного комітету, щиро хочуть допомогти Україні. Але, визначаючи майбутніх членів Наукового комітету і не знаючи ситуації в гуманітаристиці – ані в українській, ані в світовій – вони можуть керуватися хіба що наукометричними показниками, які для гуманітаристици не працюють – навіть для західної. І цю ситуацію потрібно якимось чином виправити, якщо ми хочемо, щоб до Наукового комітету надалі ставилися як до представництва всієї наукової спільноти (а не лише «фізичної» її частини).

Порядок денний на ближче майбутнє

Найближчі місяці (чи й навіть роки) навряд чи стануть для української науки часом якихось проривних конструктивних рішень і позитивних змін. Важливо хоча б не зруйнувати того, що маємо. Але принаймні у нас з'явилася можливість виробити в ході дискусії бачення оптимальних сценаріїв змін до того моменту, коли в черговий раз випаде «*п'ять хвилин*» для їхньої реалізації. І цей час потрібно використати з розумом.

Адже великою проблемою 2015 року стало те, що такого узгодженого бачення змін наукова спільнота тоді не мала. Керівництво НАНУ, «фейсбучні активісти» та представники провідних університетів тягнули кождру кожен на себе. Тому багато рішень народжувалися спонтанно, в намаганні хоч якось примирити діаметрально протилежні позиції. І виявилися ці рішення, як тепер уже зрозуміло, не завжди найкращими.

Часткова ревізія закону 2015 р. (сама часткова, бо в основі цей документ прогресивний, і може служити ще багато років) повинна так само дати відповіді на запитання, які по суті були тоді відкладені через їхню дражливість.

Чи мусить бути в Україні повноцінне міністерство науки? Повторюся: нинішнє МОН таким міністерством за своїм функціоналом і можливостями не є; сьогодні це, можливо, й добре, але хтозна, чи добре це буде завтра.

Яким має бути розподіл сфер відповідальності за фінансову підтримку досліджень між МОН, НФДУ і НАН України? Сьогодні закон про це нічого не говорить, що відкриває ворота для паралелізму зусиль і розпорошення коштів, небажаного в умовах обмеженості українських ресурсів. А водночас має бути знайдено розумний баланс між підтримкою і «науки проривних результатів», і тієї основи, на якій ці результати можуть з'явитися.

Чим має стати в майбутньому НАН України: українським аналогом Товариства Макса Планка (критично важли-

вим сегментом національної науки, який існує паралельно з іншими не менш важливими сегментами), чи все ж таки загальнонаціональним представництвом найкращих українських учених, незалежно від місця їхньої роботи?

Чи має наука бути рівною мірою обов'язкова й підтримана в усіх університетах (як вимагає сьогодні закон про вищу освіту – тому й виникають численні дисертації, присвячені «теорії бухгалтерського обліку»), чи тільки в тих, які відповідають певним кваліфікаційним критеріям?

Список таких запитань можна продовжити, і всі вони потребують чесної та зваженої дискусії. Дуже важливо, щоб відповідь на них прозвучала, виходячи не з тимчасових відомчих переваг, а враховуючи загальноосвітній досвід (особливо в тих країнах, які успішно пройшли шлях трансформації від схожих вихідних умов) та стратегічні перспективи української науки й наші національні пріоритети. А також з урахуванням того, що за різними варіантами відповідей на поставлені самим життям запитання стоять живі люди, які все ще мають мужність і впертість займатися наукою в Україні.

І зовсім уже наостанок. У «вузькій» дискусії, викликаній появою ще найпершої версії цієї статті, не орієнтованої на ширший загал, перший і останній керівник ДКНТ незалежної України, а нині голова Ідентифікаційного комітету **Сергій Рябченко** висловив думку, багато разів озвучувану ним і до того: слід спочатку дати відповідь на запитання, як сама наука разом зі ще не знищеними виробництвами може на інноваційному шляху підняти Україну з колін. І лише потім претендувати на серйозну підтримку науки від держави.

Багато в чому поділяю цю тезу шановного Сергія Михайловича. І все ж вважаю, що науковці мають принаймні ще один вагомий аргумент для урядовців та політиків, чому українську науку потрібно таки підтримувати.

Нехай навіть ця наука не дає сьогодні відчутного економічного ефекту (було б справді дивом, якби давала при теперішніх цифрах фінансування). Нехай кількість українських публікацій у наукометричних базах на порядок поступається зараз числу польських статей. Дивно було б, якби цифри виявилися протилежними – з огляду на радикально оновлену завдяки структурним фондам ЄС експериментальну базу польської науки і вкрай застарілу і зношену нашу (про рівень зарплатні вчених, які ці статті пишуть, я вже й не згаду). Нехай більшість наших журналів, навіть тих, які вважають пристойними, можуть претендувати в найкращому разі на місце в четвертому кварталі (дивно було б, якби склалося інакше за умов, коли найрейтинговіші наші дослідники уникають «своїх» видань у гонитві за кращою наукометриєю).

Але коли б навіть ця не надто благополучна наука (хоча й зі славною історією та окремими вагомими результатами світового рівня навіть сьогодні) з чийогось злого наміру чи просто недогляду раптом загинула б – Україна стала б суттєво гіршою. Остаточо зруйнувалися б високотехнологічна сфера й медицина. Безнадійно втратила б позиції вища освіта. І фатально впав би й так не надто високий рівень компетентності політиків і управлінців, та й інтелігентності суспільства в цілому. Тому навіть таку науку в її теперішньому стані потрібно підтримувати, без огляду на жодну помітну економічну віддачу, сподіваючись, що в майбутньому вона стане таки кращою, й суттєва економічна віддача від неї теж неодмінно з'явиться.